

- 4 Пумпянский, А. Открытая дата или человек в нечеловеческих обстоятельствах / А. Пумпянский // Дружба народов. – 1984. – № 12. – С. 186–209.
- 5 Козіч, В. І. Беларускі раман аб Вялікай Айчыннай вайне: магчымасці жанру / В. І. Козіч // Мова – літаратура – культура : матэрыялы VI Міжнар. навук. канф., Мінск, 28–29 кастр. 2010 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2011. – Ч. 2. – С. 135–142.
- 6 Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. – Мінск : Беларус. навука, 1999–2014. – Т. 4, кн. 3 / І. Л. Шаўлякова-Барзенка [і інш.] ; навук. рэд.: У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – 1319 с.
- 7 Савицкий, А. Понять истоки мужества...: какой должна быть литература о войне? / А. Савицкий // Совет. Белоруссия. – 2009. – 12 февр. – С. 9.
- 8 Данільчык, А. А. Канцэпцыя чалавека ў беларускай і італьянскай ваеннай прозе : дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 ; 10.01.03 / А. А. Данільчык. – Мінск, 2002. – 140 л.
- 9 Бочаров, А. Г. Человек и война: идеи социалистического гуманизма в послевоенной прозе о войне / А. Г. Бочаров. – 2-е изд., доп. – М. : Совет. писатель, 1978. – 478 с.
- 10 Савіцкі, А. Пісьмо ў Рай : раман-споведзь / А. Савіцкі. – Мінск : Маст. літ., 2012. – 220 с.
- 11 Жураўлёў, В. П. Класіка і літаратурная сучаснасць: духоўны патэнцыял чалавека / В. П. Жураўлёў ; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 242 с.
- 12 Березко, А. Исповедальная проза в европейской традиции: генезис, эволюция, современное состояние : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / А. Березко. – Минск, 2010. – 119 л.
- 13 Навумовіч, У. А. Канцэпцыя чалавека на вайне ў беларускай аповесці: інтэлектуалізацыя прозы / У. А. Навумовіч // Вялікая Айчынная вайна ў мастацкай літаратуры : матэрыялы рэсп. навук. канф., Мінск, 27 крас. 2005 г. : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: І. С. Роўда (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 107–112.

УДК 821.161.3-3*Я.БАРШЧЭЎСКІ:821.111(73)-3*Э.ПО

Л. А. ЛЕШЧАНКА

(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ЯН БАРШЧЭЎСКІ І ЭДГАР ПО: ПАРАЎНАЛЬНАЕ ПРАЧЫТАННЕ РАМАНТЫЧНАЙ ПРОЗЫ

У артыкуле абгрунтоўваецца мэтазгоднасць параўнальнага прачытання твораў прадстаўнікоў эпохі рамантызму ў беларускай і амерыканскай літаратурах Яна Баршчэўскага і Эдгара По. Аналізуюцца тыплагічныя сыходжанні і апісваюцца пануючыя матыўныя комплексы эпохі іх увасабленне ў творчасці пісьменнікаў. Даследуецца спецыфіка развіцця беларускай літаратуры ў сусветным літаратурным кантэксце.

У апошнія дзесяцігоддзі беларускія літаратуразнаўцы актыўна займаюцца праблемай суаднесенасці рамантычнай плыні беларускай літаратуры з еўрапейскім рамантызмам. Вывучэнне прычынна-выніковай сувязі паміж вытокамі і ўплывам, іх узаемадзеяння, выяўленне заканамернасцей традыцыі дазваляе вызначыць арыгінальны ўнёсак кожнай нацыянальнай літаратуры ў сусветную скарбонку. Пры гэтым важным становіцца не толькі высвятленне аналогій, але і “абавязковае падкрэсліванне самабытнага нацыянальнага і індывідуальнага пачаткаў” [1, с. 5].

У кожнай нацыянальнай культуры элементы і традыцыі рамантызму зведалі трансфармацыі і ўдзельнічалі ў выпрацоўцы новых каштоўнасцей уяўленняў. Так, у беларускай літаратуры рамантызм заклаў асновы будучых магістральных ідэйных напрамкаў развіцця – усведамлення і сцвярджэння самабытнасці беларускай нацыі, выпрацоўкі канцэпцыі нацыянальнага шляху, вербалізацыі поглядаў беларуса на чалавека і свет.

П. Кін мяркуе, што змены, якія адбываюцца ў літаратуразнаўстве ў апошнія дзесяцігоддзі, значна паўплывалі на вывучэнне літаратуры перыяду рамантызму. Змяняецца

сам характар пастаноўкі праблем у гэтай сферы даследавання. Пільная цікаўнасць да канкрэтна-гістарычных умоў развіцця літаратуры ў рамках кірунку “культурных даследванняў” і “новага гістарызму” робіць “карэктуючы ўплыў на кананічныя, багата ў чым абмежаваныя канцэпцыі рамантызму” [2, с. 637].

Таксама адзначым, што дагэтуль няма адзінага вызначэння рамантызму. “Сутнасць рамантызма, яго ідэалогіі нельга зводзіць да кола цвёрда ўсталяваных уяўленняў, ідэй.” – піша А. В. Міхайлаў [3, с. 42]. Зараз існуе шмат меркаванняў, якія канкуруюць, ёсць дыскусія, якая пачалася і не сканчаецца нават па сёняшні дзень, таму што ў самым агульным з усіх магчымых сэнсаў рамантызм – гэта сінонім сучаснасці, і мы працягваем у ёй жыць. І гэта меркавалася зыходным проціпастаўленнем, апазіцыяй, прапанаваанай братамі Шлегелямі: “das Klassische – das Romantische” [4, с. 7].

З’яўленне рамантычных ідэй на беларускіх землях тлумачыцца падабенствам грамадска-палітычных ўмоў па ўсім цывілізаваным свеце ў XIX стагоддзі. Глеба для рамантызму “была падрыхтавана ўсюды, па ўсёй Еўропе, чым і тлумачыцца самастойнае зараджэнне блізкіх форм думкі і творчасці ў розных краінах, хуткасць пераходу рамантычных веянняў з аднаго асяроддзя ў другое і глыбіня іх уздзеяння”, [5, с. 5] – піша В. Калаш.

Романтызм у Еўропе і Амерыцы выявіў розныя абліччы. У Еўропе ён стаў адказам на крызіс грамадства, выкліканы тэхнакрытычнымі тэндэнцыямі. Амерыканскі рамантызм, які сфармаваўся ў новых умовах станаўлення нацыі, павінен быў стаць падмуркам для новай культуры. Хоць амерыканскія рамантыкі спачатку імкнуліся пераняць еўрапейскія традыцыі, яны хутка пачалі прасоўваць стварэнне нацыянальнай культурнай ідэнтычнасці.

Ідэі рамантызму, якія можна рамачна сфармуляваць як адказ эпасе Асветы, – гэта ўсе, што супярэчыць ідэям апошняй. Рацыянальнасць не прызнаецца, на яе месца прыходзіць ірацыянальнасць: не ўсё можна спазнаць і схопіць розумам, ёсць рэчы і з’явы, якія немагчыма спасцігнуць з яго дапамогай – іх можна спазнаць толькі з дапамогай веры і пачуццяў. Прыкметай рамантычнага густу і дагэтуль лічыцца прага чароўнага, загадкавага, таго, што пужае і нават жудаснага.

Імкненне да фантастычных сюжэтаў – агульная якасць мастацкіх твораў перыяду рамантызму, што можна разглядаць як праяву крызісу рацыяналістычнага светабачання. “Для шмат якіх аўтараў звышнатуральнае сталася ўсяго толькі падставаю дзеля апісання такіх рэчаў, якія яны ніколі не адважыліся б згадаць у рэалістычных тэрмінах” [6, с. 146], – піша П. Пенцольд. Выкарыстоўваючы фантастычныя элементы, пісьменнікі намагаліся пераступіць праз абмежаванні рэчаіснасці і глыбей ўбачыць сапраўднае жыццё.

Кожная эпоха мае сваіх куміраў – кумірамі эпохі рамантызму сталі паэты. Романызм убачыў у паэце прарока, адкрывацеля ісцін, мудрага настаўніка чалавецтва, і гэтае ўяўленне пра ролю паэта ў развіцці чалавецтва было вельмі распаўсюджаным у першай палове XIX ст. Кожны малады чалавек у XIX ст. спрабаваў адшукаць ў сябе паэтычны талент, і кожная маладая нацыя марыла аб уласным паэтычным прароку. М. Грабоўскі ў сваёй “Літаратуры і крытыцы” пісаў, што “задачай літаратуры нашага веку з’яўляецца стварэнне нацыянальнай Паэзіі, ці дакладней, нацыянальных Паэзій” [7, с. 9].

Мара аб Паэце ў Амерыцы мела спецыфічная рысы, абумоўленыя атмасферай часу. Злучаныя штаты ў XIX стагоддзі імкнуцца стаць значнай сусветнай дзяржавай, таму культурная залежнасць ад Вялікабрытаніі становілася для патрыётаў маладой краіны ўсё больш невыноснай. Тагачасныя крытыкі імкнуліся “садзейнічаць нараджэнню сапраўды аўтаномнай амерыканскай культурнай ідэнтычнасці”, што для іх азначала дэмакратычную ідэнтычнасць [8, с. 4]. Амерыканцы не хацелі чытаць выключна заморскіх творцаў, таму пакрысе ім спатрэбіліся свае ўласныя куміры.

Романтычнае бачанне прарочай ролі паэта ўключала ў сябе ідэю стварэння твора, які адлюстравалі бы лёс асобы ў гістарычных падзеях і ствараў мастацкае прадстаўленне нацыянальнай гісторыі. Увасабленнем такога твору можна лічыць нямецкую філасофска-фантастычную аповесць, што заснаваная на сінтэзе фантастыкі і рэалізму. Узгадаем постаці “вялікага барда” альбо “паэта-прарока”, персаніфікаванага ў такіх асобах як А. Міцкевіч, Т. Шэўчэнка альбо А. Пушкін у выпадку з рускай рамантычнай школай.

Для беларусаў такім прарокам стаў Ян Баршчэўскі, чыя творчасць застаецца актуальнай да сённяшняга дня. Яго галоўны твор “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” узнімае беларускую літаратуру на новы ўзровень. З яго першым выданнем ў 1844 назва “Беларусь” замацоўваецца ў свядомасці патрыётаў. “Заслуга Я. Баршчэўскага ў гісторыі новай беларускай літаратуры ў тым, што ён <...> накрэсліў шмат якія шляхі мастацкага сцвярджэння народнага характару літаратурнай лірызацыі і паэтызацыі жыцця, канкрэтызаваў згодна патрабаванням сваёй эпохі і ўласнага эстэтычнага ідэалу сацыяльны змест вечнага супрацьпастаўлення патрыярхальнага і сусветнага, бездухоўнага і духоўнага, чым умацаваў і паглыбіў ідэйна-эстэтычныя вытокі маладой беларускай літаратуры, адкрыў перад ёю новыя творчыя перспектывы” [9, с. 107], – сцвярджае В. Каваленка.

Прасякнутыя рамантычным духам апавядання Баршчэўскага ўтрымліваюць у сабе шмат фантастычных элементаў, што “абумоўлена імкненнем паэта паказаць родны край таямнічым і загадкавым, напоўненым неразгаданымі тайнамі” [10, с. 23].

Цяга Эдгара По да катастрофічных сюжэтаў, змрочных падзей і злавесных абставін, агульнай атмасферы безнадзейнасці і распачы доўгія гады давалі даследчыкам падставу называць яго “эскапістам” [11, с. 41] і трактаваць яго творчасць як з’яву па-за часам і прасторай. Але ўжо напрыканцы XX стагоддзя навукоўцы вывелі яго з гэтага статусу і давалі, што яго цікавасць да “жахлівай” прозы не выводзіць яго за межы рамантызму.

Аднак падабенствы паміж творчасцю амерыканскага рамантыка і беларускай шматмоўнай рамантычнай плыню нельга патлумачыць прамым перайманнем. Уплыву, запазычвання і наслідавання адно аднаму не магло быць, таму што яны былі сучаснікамі, жылі на розных кантынентах і ніякіх дадзеных пра іх знаёмства з творчасцю адно аднаго не існуе. Прычыны сыходжанняў трэба шукаць ў засваенні як По, так і Баршчэўскім шэрагу перадрамантычных філасофска-эстэтычных канцэпцый, а таксама наслідаванні адным крыніцам (напр. Байран, Гофман).

Асобныя матывы, убудаваныя ў літаратурную тканіну XIX стагоддзя, што паўтараюцца ў творчасці нацыянальных рамантыкаў, служаць добрым адлюстраваннем пануючых ідэалаў эпохі. Гэтыя падводныя плыні часам далікатна малююць утапічныя бачанні, адлюстроўваючы калектыўныя памкненні і мары грамадства, якое перажывае складанасці пераменаў.

У сваёй мастацкай спадчыне Ян Баршчэўскі і Эдгар По намагаліся асэнсаваць самыя неадназначныя праблемы быцця, якія ўспрымаліся рамантыкамі не толькі ў сваіх знешніх праявах, але і ў глыбокай узаемасувязі з праблемай маральнага ідэалу. Таму па ўсёй творчасці беларускага і амерыканскага рамантыкаў чытач можа заўважыць матывыя комплексы “зло”, “недасканаласць грамадства” і, як вынік, “эскапізм”.

Адным з найбольш плённых спосабаў адлюстравання ўцёкаў ад рэчаіснасці ў творчасці рамантыкаў Яна Баршчэўскага і Эдгара По з’яўляецца зварот да мінулага. Апеляцыі да старасвеччыны і туга па залатым веку дастаткова часта сустракаюцца ў іх паэзіі і прозе. Амерыканскага і беларускага аўтараў збліжае рамантычнае бачанне мінулага – ідэалізаванага патрыярхальнага свету, супрацьпастаўленага аўтарскай сучаснасці, непрымальнае капіталістычных адносін і новай маралі. Напружанасць дзеяння і трагічнае гучанне гісторыі сведчаць пра тыпалагічнае падабенства іх твораў.

У спадчыне нацыянальных рамантыкаў сталага перыяду адлюстравана істотная незадаволенасць маральным кліматам развіцця іх краін у XIX стагоддзі. Так, Эдгар По, як і многія яго сучаснікі, здзіўляўся рэзкім супярэчанням паміж тэорыяй і практыкай буржуазнай дэмакратыі. Амерыканскае грамадства гучна, падчас фанатычна, абвешчала хрысціянскія і асветніцкія прынцыпы, кожны раз бессаромна іх парушаючы. Натуральна, што гэта зрабілася прадметам доўгіх і пакутлівых разваг, водгукі якіх можна знайсці ў творчасці амерыканскіх рамантыкаў. Уласцівая ім засяроджанасць на індывідуальнай свядомасці схіляла пісьменнікаў шукаць крыніцу гэтага дрэннага становішча ў самім чалавеку, у маральных аспектах асобы.

На землях былой Рэчы Паспалітай вольналюбівыя ідэі беларускіх рамантыкаў стрымлівала пагроза царскіх рэпрэсій. Н. Л. Бахановіч у сваёй манаграфіі адзначае, што прадстаўнікі шматмоўнай літаратуры Беларусі XIX ст. “па-мастацку супрацьпастаўляюць, з аднаго боку, усё традыцыйнае, спаконвечнае, з другога – знешняе, прыўнесенае іншымі народамі і культурамі, прычым першы кампанент нясе пазітыўны, а другі – часта негатыўны ці сатырычны змест” [12, с. 243].

Сацыяльная і нацыянальная няволя, цензура і змена веры, нашэсце чужынцаў знайшлі адлюстраванне ў светаўспрыманні Яна Баршчэўскага. У сваёй творчасці ён асуджае хцівасць новых улад, парушэнне хрысціянскіх ідэалаў і заняпад царквы. Так, Асветніцкія “*туманы вытанчанае мудрасці пыхлівых і хлуслівых філосафаў*” [13, с. 199] аддаляюць адукаваных інтэлектуалаў ад Бога і гэтак аддаленне прыводзіць да пагібелі душы.

У адрозненні ад Баршчэўскага, у творах Эдгара По ў герояў часта няма выбару, бо зло ўжо жыве ў іх саміх. Таксама няма надзеі на Бога. Ён, вядома, узгадваецца, але ў герояў няма сапраўднай веры і надзеі на іншасвет, ніхто з іх не шукае паратунку і збаўлення ў рэлігіі. На старонках навэл Э. По зло ўвасабляецца ў разнастайных формах – вар’яцтва, родавы праклён, помста і г.д. Яно пранізвае саму сутнасць існавання герояў і не паддаецца пераадоўленню.

Эдгар По прайшоў міма асноўных рухаў свайго часу, не падзяляючы ні абаліцыянісцкіх ідэй, ні ідэй паўднёвага кансерватызму. Але ён бачыў і здолеў перадаць галоўнае: падзенне духоўных каштоўнасцей, выраджэнне маральных ідэалаў, надлом і боль чалавечай душы. Ян Баршчэўскі для беларускай літаратуры стаў тым ліхтаром, які асвятляе праблемы грамадства і выкрывае заганы. Ён воста адчуваў наступленне зла і заняпад маралі на роднай зямлі. У гэтым заключаецца гуманізм творчасці абодвух пісьменнікаў, у гэтым іх каштоўнасць для новых пакаленняў.

Спіс літаратуры

1 Мельнікава, А. М. Беларуская літаратура XX стагоддзя ў еўрапейскім кантэксце: курс лекцый па спецкурсе для студэнтаў 5 курса спецыяльнасці I – 21 05 01 – “Беларуская філалогія” спецыялізацыі I – 21 05 01 02 “Літаратуразнаўства” / А.М.Мельнікава; Мін-ва адукац. РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”, 2007. – 140 с.

2 Keen P. “The Most Useful of Citizens”: towards a Romantic Literary Professionalism // *Studies in Romanticism*. 2002. Vol. 41, iss. 4. P. 637

3 Михайлов, А. В. Вступительная статья // *Эстетика немецких романтиков*. – М., Искусство, 1987. – 736 с.

4 Шлегель, Ф. Эстетика. Философия. Критика. В 2-х т. Т. 1. / Ф. Шлегель. – М.: Искусство, 1983. – 479 с.

5 Каллаш, В. В. Поэтический дядька чертей и ведьм немецких и английских / В. В. Каллаш. – М.: Типо-лит. Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1902. – 24 с.

6 Penzoldt, P. The supernatural in fiction / P. Penzoldt. – New York: Humanities Press, 1965. – 271 с.

7 Grabowski, M. Literatura i krytyka : pisma M. Gr. Cz. 1. / M. Grabowski. – Wilno : T. Glücksberg, 1837. – 145 с.

8 Bennett, P. B. Teaching nineteenth-century American poetry / P. B. Bennett., K. L. Kilcup, Ph. Schweighauser. – New York : Modern Language Association of America, 2007. – 402 p.

9 Каваленка В. А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В. А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 318с.

10 Штэйнер, І. Ф. Беларуская балада: Вытокі жанру і паэтычная структура / І. Ф. Штэйнер. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 143 с.

11 Bonaparte, M. The life and works of Edgar Allan Poe : a psycho-analytic interpretation / M. Bonaparte. – London : Imago Pub. Co., 1949. – 749 с.

12 Бахановіч, Н. Л. Абліччы Іншага ў шматмоўнай літаратуры Беларусі XIX стагоддзя / Н. Л. Бахановіч. – Мінск: Беларуская навука, 2022. – 303 с.

13 Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі – Мінск: Міжнар. фонд “Бел. кнігазбор”, 1998. – 476 с.